

Людмила СМОЛЯР
Одеса

МІСЦЕ ЖІНКИ В ІСТОРІЇ: ДО БІОГРАФІЇ ВАЛЕРІЇ О'КОННОР-ВІЛІНСЬКОЇ

На етапі становлення у вітчизняній історії такого напрямку, як гендерна історія, йдеться не тільки про жінок в історії, а перш за все про історію жінок, про історичний досвід, інакше кажучи, про таку історію, яка хоча і залежить від історії чоловіків, але все ж є історією іншою. Глибинне вивчення історії жінок дозволить вийти на якісно новий рівень історичних досліджень і зрозуміти важливість статей, гендерних груп в історичному минулому, відкрити діапазон статевих ролей і статевих символів в різних суспільствах та періодах, визначити, яке значення вони мали і як діяли для розвитку, утвердження або зміни соціального ладу.

Жінки залишилися непомітними головним чином тому, що їх досвід, діяльність, сфера життя віками визнавалися неважливими, а тому і не були залучені до традиційної історії. Між тим полотно історії жінок зіткане не менш щільно, аніж історія чоловіків. І сьогодні важливо визначити: чи пливе час для жіночої половини людства в тому ж ритмі, як для чоловіків, і чи сприймаються вони соціумом таким же чином.

Грунтовні дослідження істориків (переважно, західних) переконливо довели, що у жінок є своя історія, відмінна від історії чоловіків. При цьому ця відмінність не означає, що вона менш вартісна або є лише “особливим випадком”, “приватною справою” традиційної історії.

Історичні дослідження про жінок показали, що історія жінок поліваріантна. Історія жінок комплексна та складна і зрозуміти її можна тільки в множинності виміру.

Важливим аспектом історії жінок є дослідження проблеми самовираження, суб'єктивного самосприйняття, самосвідомості особистості. Метою даної статті, в якій практично, вперше звертається увага до біографії Валерії О'Коннор-Вілінської, є спроба визначення специфіки української жінки та залучення до наукового дискурсу поняття “жіночого досвіду”.

Валерія О'Коннор-Вілінська належить до тих людей, які вміють жити так, що навіть найближче до них суспільство пізнає їх лише по смерті... Живуть собі тихо, з любов'ю служать високій ідеї, приймаючи неабияку практичну участь у великому загальному ділі, своє життя перевивають безконечно відданим коханням до свого найближчого друга і не схибивши з довгого тернистого життєвого шляху, відходять у вічність, відходять якось несподівано, але приймають смерть саме в ту хвилину, коли або виконали щось зі свого земного обов'язку, або... втратили мету дальшого існування на цій землі.

І ось лише ця надзвичайна гармонія смерті з таким моментом життя прикликає більшу увагу суспільства.

Надзвичайно влучно охарактеризував її професор В. Антонович, який близько знав Валерію О'Коннор-Вілінську: “Мімоза – ніжна, запашна квітка, що стільки насолоди дає людям, але сама від єдиного дотику людської руки соромливо стуляє свої листочки і хилить голівку”¹.

Перша згадка про неї з'явилася в “Новій хаті” з сумним повідомленням про трагічну кончину. Згодом, через три роки після смерті надруковані були спомини Хариті Кононенко, до цього додалися спомини Антіна Торського, які так і залишилися в рукописах і все... А втім, ця письменниця і громадянка заслуговує на нашу пам'ять, як і сотні інших жінок, що належать до золотого скарбу української нації, української культури і який буде ще яскравіше світити нам, якщо ми підніmemo його на поверхню із підвалин забуття.

Народилася Валерія О'Коннор в родині багатого дідича О. О'Коннора на Полтавщині, 9-го грудня 1866 р. Дитячі роки провела в маєтку батька у товаристві своїх чотирьох братів. Батько письменниці ірландського походження, був людиною поступовою й демократичною. Подібних поглядів була і мати з роду Лисенків, а тому діти мали вільний доступ до села та до товариства своїх селянських

однолітків. Серед них маленька Лора навчилася говорити народною мовою, приглядалася до народних звичаїв, які потім так гарно описала в своїх оповіданнях. У 8-ми класній жіночій гімназії у Києві одержала вона освіту, однак значно більший вплив, ніж школа, мало на неї оточення, серед якого жила. Родини Лисенків, Старицьких, Косачів, Житецьких та інших визначних українців тодішньої Київської громади, з якими спілкувалася дівчина, витворили її світогляд. Найближчими приятельками письменниці з дитячих років були Людмила Старицька – Черняхівська та Леся Українка. Свого першого вірша 12-літня Лора присвятила Людмилі Старицькій. Живучи у Києві, в атмосфері музики, театру, літературних дебатів, Валерія рано починає пробувати свої сили на літературному полі. Часто писала сама, але часом разом з Людою Старицькою складали вірші, оповідання, п'єси, які тут же і виставляли на думку громади.

Вона часто була присутньою при складанні відомого українського словника та всіх тих дискусій про українську мову, які при тому відбувалися. Видно ще з тих часів сформувалося те шанування мови та прагнення зберегти чистоту її, яке реалізувала у своїх творах.

Закінчивши гімназію, повернулася В.О'Коннор знову на село й тут уже свідомо і вдумливо почала вивчати народне життя та звичаї. То був час особливої віри в народ, прагнення служити йому і багато освічених жінок бачили своє покликання в просвітницькій діяльності. Не залишалася поза цим суспільним рухом демократичної інтелігенції і Валерія. 19-літньою дівчиною вона відкриває у рідному селі українську народну школу і лише визначне становище її родини зберігає її від тих наслідків, які в ті часи загрожували кожному, хто наважувався вчити української мови у школах. Дуже скоро місцева поліція у приватний спосіб попередила старшого брата Лори, що існування школи відоме їй, і що сама вона опинилась під так званим “негласним надзором”. Та родинні обставини, продаж по смерті батька рідного маєтку примушують письменницю і без того виїхати з села.

Розпочинається новий етап життя Валерії О'Коннор, який пов'язаний з містом Харковом. Вона стає вчителькою арифметики та географії у жіночій середній епархіальній школі. Консерватизм та проросійська атмосфера у школі гнітить молоду, здібну дівчину, але вона знаходить собі відповідну атмосферу поза школою. У скорому часі навкруги неї збирається гурток поступової молоді, особливо студентів Харківського технологічного та ветеринарного інститутів². Вона починає співпрацювати у поступовій газеті “Харьковские ведомости” і містить там цілий ряд оповідань та театральних рецензій. Особливо звертають на себе увагу її етнографічні оповідання “Дід Явтух”, “На гробках”, “На святвечір” та інші. Друкувались вони російською мовою, але так яскраво передавали народний колорит та звичаї, що не губили свого значіння. Займаючись літературною справою, не полишає вона справу просвіти народу. Вступає до Харківського товариства поширення грамотності і надзвичайно багато уваги приділяє роботі комітету у справі народних і сільських бібліотек при товаристві³.

Одружившись з Олександром Вілінським, Валерія О'Коннор-Вілінська виїздить за кордон. Її чоловік продовжував там свої студії, спочатку в Берліні, потім у Швейцарії. Саме тут береться письменниця до докладного вивчення французької мови, починає робити переклади французьких поетів. Захоплюють її Беранже, Гюго і вона дає правдиві мистецькі переклади поезій⁴.

В 1907 р., повернувшись до Києва, Валерія починає співпрацювати у Літературно-Науковому Віснику, а згодом стає співредактором журналу “Сяйво”. У Віснику містить вона свої поезії, переклади, оповідання та театральні твори. Її повість “Скарб” побачила світ лише в галицькому виданні, бо з київського вирізала цю повість московська цензура. З її театральних творів того періоду найбільш відомі: “У председателя”, мініатюра “Візит” та “Сніговий баль”.

Найбільшої популярності принесли Валерії, у її київський період (1907 – 1918), майстерні сценічні імпровізації “Вечори старовинної музики”, з яких користав також М.Лисенко для своїх музичних етюдів. Після одного із таких концертів, що проходив у Київському Дворянському зібранні, М.Садовський попрохав В.О'Коннор написати п'єсу. І трьохактова п'єса “Сторінка минулого”, надрукована в “Сяйві”, йшла в театрі М.Садовського. Успіх п'єси був зрозумілий, адже авторка змальовувала життя українських дідичів, яке так добре, живучи в тому оточенні, вона знала. Друга більша п'єса на чотири дії “У путях” була надто важкою для постановки і не побачила світ.

У цей же київський період її життя (1908 р.) поставлено й першу українську дитячу п'єсу В.О'Коннор-Вілінської – “Марусину ялинку”. До того часу не було в українській літературі ні одної дитячої п'єси і вона перша відкриває ту дорогу – починає писати п'єси для дітей. Письменниця й пізніше звертала особливу увагу на дитячий театр і написала дитячі п'єси: “Подруги”, “У школі”, а вже на еміграції переробила вірш Шевченка для дитячої вистави “Сирітка” (надрукована в “Світі Дитини”) та написала дуже влучну дитячу двохактівку “На свій шлях”, що в 1932 р. з успіхом йшла у Празі.

Демократизація суспільства, що відбулася після перемоги лютневої революції, відкривала нові обрії для України і Валерія О'Коннор-Вілінська, як і багато інших свідомих українок, активно залучилася до політичних акцій молодого держави. Разом з іншими жінками вона брала участь в організації різноманітних з'їздів, конференцій. Особливо напружена робота видалася жінкам з організації Всеукраїнського Національного Конгресу – форуму, якого не знала вся попередня українська історія. До Києва мали з'їхатися делегати від селян, військових, робітників. Цих людей кудись треба було помістити і Валерія О'Коннор-Вілінська займалася влаштуванням прибулих делегатів на Конгрес. 8 квітня 1917 р. Конгрес обрав новий склад Центральної Ради і представницею соціал-демократії в українському парламенті стала Валерія О'Коннор-Вілінська. Наступним серйозним випробуванням жінок-депутаток була організація Дня Національного Фонду, який мав покращити фінансовий стан Центральної Ради. На долю Валерії О'Коннор-Вілінської випало завдання по улаштуванню вистав та відчитів по театрам⁵. Згодом вона продовжувала свою працю в міністерстві освіти, в департаменті мистецтва, де вела театральний видавничий відділ. Ця спільна напружена робота жінок в Центральній Раді дала Валерії не тільки досвід політичної діяльності, але і силу жіночої єдності, спільної праці, яка стала їй у великій пригоді на еміграції і якій вона вірно служила до самого кінця.

Восени 1918 р. Валерія О'Коннор-Вілінська разом із чоловіком виїхала з Києва до Швейцарії і вже не повернулася більше в Україну.

Життя жінок еміграції не було простим, але вони не змарнували часу і виконали поставлений їм історією обов'язок пропаганди української справи. Перебуваючи на еміграції, спочатку в Швейцарії, потім у Відні, а від 1922 р. в Чехії, не кидає В.О'Коннор-Вілінська літературної праці. У Відні береться до писання свого великого роману “На еміграції”, який має багато автобіографічного матеріалу, подій, поглядів та думок, який і сьогодні залишається цінним матеріалом для істориків. Втім, закінчити письменниця встигла лише перший том. Писання наступного, що мав захопити найцікавіший період еміграційного життя перервала смерть її чоловіка.

Опинившись за кордоном і втративши можливість працювати на рідному терені, письменниця О'Коннор-Вілінська ясно бачила, що час приневоленого перебування за кордоном мусить бути використаний для об'єднання українського жіноцтва, що опинилося в еміграції, зав'язання контактів з існуючими жіночими організаціями та поширення інформації про українську справу в інтернаціональних жіночих колах.

В 1921 р. у Відні, під головуванням В.О'Коннор-Вілінської була закладена Українська Національна секція Міжнародної Ліги Миру і Свободи. До складу управи на той час увійшли Оксана Храплива-Драгоманова, доктор Надія Суровцева, Івга Лоська, Олена Залізник, Оксана Лотоцька, Токаржевська, Ольга Галаган. За сприянням О.Вілінської українська секція у складі 20-ти жінок приймала участь у роботі Віденського жіночого конгресу 1921 р. та вийшла з пропозицією прийняти її як дійсного члена цієї організації. Цей урочистий акт відбувся одразу після відкриття Віденського Конгресу – при грімких оплесках, представила президентка Ліги Місс Адамс Українську секцію конгресові, заявляючи, що вона стає дійсним, повноправним членом Міжнародної Ліги. Таку ж овацію українським делегаткам виявили численні гості, наявні у великій залі, що містила 4000 осіб різних націй⁶. На цьому ж конгресі українська делегатка промовляла в справі охорони меншостей. В дальших роках українки брали участь майже в усіх конгресах та нарадах міжнародної Ліги Миру й Свободи.

В 1922 р. Валерія О'Коннор-Вілінська разом з чоловіком переїздить до Чехословаччини, яка на чверть століття стала центром української політичної еміграції з Великої України.

У м. Подебрадах – цьому осередку української еміграції – бере письменниця живу участь у всіх подіях громадського життя. Гуртується навкруги неї і старше, і молодше громадянство, і не раз за її порадою виходили різноманітні і вдалі почини. Так, коли Ліга Миру і Свободи в 1923 р. влаштувала “Літню школу” в Подебрадах, Валерія О'Коннор-Вілінська зорганізувала жінок та представила українську виставку й виступ українського хору. За її ініціативою створено в кінці 1924 р. в Подебрадах Союз українок-християнок для моральної та культурної праці серед українців⁷. Разом із письменником М.Левицьким улаштовує В.Вілінська дитячий клуб, а пізніше й приватну гімназію, робить вистави і навіть спеціально пише п'єсу для місцевих аматорів “По товариськи”⁸. Вона співпрацює в журналі “Нова Україна”, де містить переклади та оповідання і більшу повість з життя українського села вже з часів революції “Понад Сулою”.

Коли починає прокидатися життя на Підкарпатті і виходить там дитячий журнал “Пчілка”, В.О'Коннор-Вілінська стає одною з перших співробітниць та пише туди цілий ряд дитячих оповідань. В той же час містить свої оповідання та дитячі спогади й у “Світі Дитини”. Видає окремою

брошуркою написано вже раніше “Первісне життя людини”, популярну розвідку про кам’яний вік. Особливо турбує її нестача літератури для молоді та дитячих п’єс. В останні роки життя пише 3-х актову п’єсу для молоді “Весна”, що планується для вистав у старших класах гімназій. При її співучасті повстає у Подебрадах термінологічна комісія, у якій вона віддано працює до останку.

Втім, перебування на еміграції великим тягарем лягало на українських жінок, нелегким це існування на чужій землі видалося і для Валерії О’Коннор-Вілінської. Все, що оточувало цю милу, освічену, виховану жінку, все, в чому жила останнє десятиріччя – було не те чого прагнула, чого виглядала й про що раз-у-раз і незмінно згадувала⁹. Сумно і трагічно... І так було майже весь останній період її життя. Згадувала... бо фактично її життя на еміграції тільки й трималося, що згадками. І всі старші українці йшли до В.О’Коннор-Вілінської згадувати. А вона згадувала свої радісні дівочі дні в товаристві славнозвісних її товаришок – Людмили Старицької, Лесі Українки, в родиннім колі славного М.Лисенка та заслуженого М.Старицького про яких і написала цікаві й небуденно-цінні, докладні спогади. Згадувала про громадське, літературне, мистецьке життя в Харкові та Києві, де брала таку активну участь в різних ділянках¹⁰.

Несподівана смерть 10 грудня 1928 р. чоловіка Валерії Олександра Валеріановича, українського вченого, інженера, члена Української Центральної Ради, Директора Департаменту народної освіти, Генерального консула України в Швейцарії, а останніми роками на еміграції професора Української Господарської Академії в ЧСР, стала останньою краплиною того людського терпіння і визначила межу життя та смерті.

Відійти у вічність Валерія Олександрівна вирішила відразу після смерті свого чоловіка, тому що не могла пережити з ним розлуки. Та хоч як дуже прохала смерті у Бога, – не вчув Господь її молитв.

В своєму записнику, на тій сторінці, яку вона заповнила ще в 1929 р., через три місяці по смерті чоловіка писала:

“7.20 – березня мені остаточно виявилася думка, що виникла після смерті Олесь: накласти голову на рельси. Я тоді запитала його: він дозволив мені. Потяг біжить од двірця на Німбург. Я поклала голову, моя шия на рельсі. Тук, тук, тук... враз набігає і мене нема... Олесік помер в одну хвилину. Везли труну по шляху брудному, потім спалили її в крематорії. Все просто механічно, і мені так. Мені так, як йому. Там будемо разом. Ніколи не було мені так тихо і гарно на душі, як в той день”¹¹.

Вона була релігійною людиною, вірила в загробне життя і там сподівалась на зустріч з Олександром Валеріановичем... Тому рішила сама покінчити своє життя, щоб скоріше знову з’єднатися з коханим другом. Вона жила ще два роки в жахливій згадці, що на мить не лишала її. Два рази пробувала кинутися під потяг. Вперше підвів годинник – бо стояв, вдруге запізнилася на 6 хвилин. Думками про порожнечу і безцільність дальшого свого існування вона спокійно і розсудливо ділилася майже з кожним із своїх знайомих. Її розважали як хто міг, але ніщо не могло її розважити, вона вислуховувала терпеливо й лагідно всі слова втіхи й лишалася на далі зі своїм глибоким горем. Правда, іноді В.О’Коннор-Вілінську вдалося зацікавити планом щось виконати таке, про що, коли-небудь згадував її чоловік. Взагалі вона радісно любила слухати, коли згадували її чоловіка, тоді вона оживала, але враз її очі повивалися сумом глибоким і без краю ніжним. Щоб плакати за чоловіком того вона ні перед ким собі не дозволяла. Її горе, її любов були її і то лише її власною дорогоцінністю. В ці тайники душі вона рідко кого пускала...

В грудні 1930 р., по двох роках смерті Олександра Валеріановича, українська еміграція Подебрад впорядила жалібну академію на честь померлого професора Вілінського. І мабуть надто загострило це спогади Валерії О’Коннор-Вілінської... До цього слід прилучити й важкий фізичний стан її. Восени 1930 р. почалися головні болі й вона перестала добре бачити на одне око, не могла читати та писати. Життя втрачало свій сенс. А далі, обміркувавши рішення і виправдавши себе думкою, що “нема великої межі між життям і смертю. В житті смерть і в смерті життя...”, 19 грудня 1930 р. вона кинулася під потяг. Так незвичайно закінчила своє земне життя Валерія Олександрівна. Померла, бо любила без краю.

Ось саме в цьому вся самотність української жінки – з її всеосяжною любов’ю до іншого, з її самопожертвою. Ганна Барвінок служить “своєму ратаю і разом з ним обробляє рідну землю”, справі чоловіка присвячує своє життя Марія Загірна-Грінченко, лишаяться вірними своїм чоловікам Зінаїда Мірна і Віра Кандиба. Вмерти неодмінно в Трипіллі, біля чоловіка, щоб і поховали поряд з чоловіком бажає письменниця Надія Козловська-Кибальчич. Життя нестерпне без коханого і лише третя спроба піти з життя, як і для Валерії О’Коннор-Вілінської, стає “щасливою розв’язкою”...

Ці приклади можна було б продовжити, втім незмінним лишається одне – це найвищий тип фемінізму, коли усвідомивши себе ти бачиш особистість в іншому. Це не рабське підкорення або рабське служіння – це вищий тип самоусвідомлення до якого дійшла українська жінка!

¹Центральний Державний Історичний Архів у Львові (Далі ЦДІА у Львові) – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 319. – Арк. 55 – 55 зв.

²Кононенко Х. В. О'Коннор-Віленська // Нова хата. – 1934. – Ч. 1.

³Мірна З. Жіночий рух на Великій Україні // Жінка. – 1937. – Ч. 8 – 9. – С. 6; Смоляр Л. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України др. пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії. – Одеса, 1998. – С. 261.

⁴ЦДІА у Львові. – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 319. – Арк. 57.

⁵Мірна З. Праця жіноцтва у Українській Центральній Раді // Жінка. – 1937. – Ч. 10. – С. 21.

⁶Українська Секція Ліги Миру і Свободи // Наше життя. – 1954. – С. 3 – 4.

⁷О'Коннор Віленська В. Створено Союз Українок-християнок в Подєбрадах // Тризуб. – 1926. – № 26 – 27 (18 квітня 1926). – С. 43.

⁸Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Частина перша. – Прага, 1942. – С. 295.

⁹Нова хата. – 1931. – № 1. – С. 13.

¹⁰Чужа Н. Вічна пам'ять (Над свіжою урною В.О'Коннор-Вілінської) // Нова хата. – 1931. – Ч. 2. – С. 3 – 4.

¹¹Бібліотека Народова у Варшаві (BNV). Архів О.Кисилівської. – Арк. 683 – 685.